

Павло Артёмовкандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна**Pavlo Artomov**

PhD in Sociology Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ НАВКОЛОФУТБОЛЬНИХ СУБКУЛЬТУР: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті здійснено аналіз різних дискурсів щодо навколофутбольних субкультур. Підкреслено, що в українському офіційному дискурсі футбольний фанатизм та футбольний хуліганізм актуалізуються лише в контексті міжнародних та загальнонаціональних футбольних турнірів чи окремих футбольних матчів. У контексті медійного дискурсу щодо навколофутбольних субкультур визначено загальноєвропейські тенденції та вітчизняні особливості. Доведено, що на сприйняття навколофутбольних субкультур населенням країн Центральної та Східної Європи впливає суспільно-політична активність представників цих субкультур. Зазначено, що негативне ставлення до навколофутбольних субкультур у свідомості багатьох українців змінилося на їхнє переважно позитивне ставлення до вітчизняних «ультрас», що, зокрема, знаходить своє відображення в медійному просторі України.

Ключові слова: суспільно-політична активність, навколофутбольні субкультури, футбольний фанатизм, футбольний хуліганізм, громадська непокоря.

The article is devoted to the highlighting of different discourse peculiarities on football-related subcultures. Football fanaticism and football hooliganism actualize in Ukrainian official discourse only according to International and National football tournaments or certain football matches. European tendencies and National characteristics of discourses on football-related subcultures are defined in media context. Social and political activity of football-related subcultures is typical for Central and Eastern Europe. It affects social perception of football-related subcultures. The conclusion is that opinionated social attitude towards football-related subcultures changed to a general positive attitude toward domestic «ultras» and the overwhelming majority of their actions receive a positive assessment in the Ukrainian media space.

Keywords: social and political activity, football-related subcultures, football fanaticism, football hooliganism, civil disobedience.

В статье осуществлен анализ различных дискурсов, связанных с околофутбольными субкультурами. Подчеркнуто, что в украинском официальном дискурсе футбольный фанатизм и футбольный хулиганизм актуализируются только в контексте международных и общенациональных футбольных турниров или отдельных футбольных матчей. В контексте медийного дискурса, посвященного околофутбольным субкультурам, определены общеевропейские тенденции и отечественные особенности. Доказано, что на восприятие околофутбольных субкультур населением стран Центральной и Восточной Европы влияет общественно-политическая активность представителей этих субкультур. Отмечено, что негативное отношение к околофутбольным субкультурам в сознании многих украинцев изменилось на их преимущественно положительное отношение к отечественным «ультрас», что, в частности, находит свое отражение в медийном пространстве Украины.

Ключевые слова: общественно-политическая активность, околофутбольные субкультуры, футбольный фанатизм, футбольный хулиганизм, гражданское неповиновение.

Кардинальні зміни в Україні, які пов'язані з суспільно-політичними процесами останніх років, призвели, з одного боку, до підвищення рівня соціальної суб'єктності різних спільнот, а з іншого – зростання суспільної значущості різноманітних форм неформальних, зокрема молодіжних, об'єднань та субкультур. У такому контексті суттєвої актуальності набуває соціологічне вивчення особливостей залучення до суспільно-політичного життя нових суб'єктів. Проте виникає питання, чи можна говорити про те, що має місце вплив соціальних перетворень, що відбуваються в нашій країні, на формування принципово нових соціально-політичних суб'єктів. На нашу думку, процес переформатування, зміни ступеню значущості та рівня соціальної суб'єктності вже існуючих соціальних спільнот та об'єднань. Особливої уваги у цьому контексті заслуговують навколофутбольні субкультури як феномени громадянського чи партисипативного суспільства. Це зумовлено тією позицією, яку займали представники навколофутбольних субкультур в подіях «Євромайдану» та «гібридної» війни на Сході України. З огляду на зазначене вище, надзвичайно актуалізується науковий аналіз сприйняття цих субкультур у сучасному українському соціумі. Здійснення такого аналізу має як практично-політичну, так і суто теоретичну значущість. Останнє пояснюється тим, що на відміну від європейського наукового дискурсу, у вітчизняній суспільній науці фактично не приділяється уваги вивченню та аналізу навколофутбольних субкультур. Отже актуальність цієї публікації зумовлюється необхідністю соціологічної рефлексії щодо цих соціальних феноменів, зокрема щодо їхнього сприйняття в українському суспільстві.

Метою статті є виявлення особливостей та факторної зумовленості сприйняття навколофутбольних субкультур у сучасному українському суспільстві, зокрема в офіційному, медійному та повсякденному дискурсах. Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що у даній публікації звертаючись до феноменів навколофутбольних субкультур, ми маємо на увазі певні елементи чи складові національної футбольної культури¹, що в той чи інший спосіб пов'язані з футболом, а певні моделі та стандарти поведінки, які на практичному рівні в той чи інший спосіб впливають, у тому числі, на сучасну суспільно-політичну ситуацію в нашій країні.

1 Під національною футбольною культурою ми розуміємо соціокультурний феномен, основними складовими якого є особливий національний стиль гри (поведінка гравців на полі та тренерські рішення), а також поведінка відвідувачів футбольних змагань в межах трибун та поза ними (див. про це докладніше [1])

Окреслюючи межі феноменів, на яких ми фокусуємо свою увагу, зазначимо, що до навколофутбольних субкультур відносяться футбольний фанатизм та футбольний хуліганізм. Активізація участі представників означених субкультур у різних сферах суспільного життя та суттєве підвищення рівня їхньої соціальної суб'єктності зумовили неоднозначне сприйняття та ставлення навколофутбольних субкультур в українському суспільстві.

В умовах майже повної відсутності наукової, зокрема соціологічної, рефлексії щодо особливостей вітчизняних навколофутбольних основну увагу ми вимушені звернути на інші дискурси – офіційний, медійний та повсякденний, в межах яких приділяється значна увага футбольному фанатизму та футбольному хуліганізму.

Одне з центральних місць в усіх зазначених дискурсах навколофутбольні субкультури займали перш за все у контексті проведення в Україні та Польщі фінальної частини Євро-2012. По закінченні футбольного форуму ця увага суттєво зменшилася. Зазначимо, що в цих дискурсах фактично не розмежовуються феномени футбольного фанатизму та футбольного хуліганізму, а всі навколофутбольні субкультури та їхні прояви поєднано в рамках номінації «футбольні фанати». Відтоді та по теперішній час в офіційному дискурсі навколофутбольні субкультури з'являються лише у зв'язку з проведенням певних футбольних турнірів.

Підвищена увага масмедіа до різноманітних проявів навколофутбольних субкультур традиційно має сенсаційний характер [2]. У першу чергу, це є наслідком того, що сучасний професійний футбол, як і переважна більшість видів спорту, що комерціалізувалися та стали професійними, перетворився на унікальне інтерактивне шоу з зірками футболу на полі та яскравими виставами на трибунах, які з високою якістю зображення можна дивитися та передивлятися. Масмедіа завжди приділяли і продовжують приділяти увагу не лише безпосередньо гри, тобто футболу, а й поведінці публіки. Очевидним є те, що за подібних умов масмедіа не можуть не впливати на ставлення громадськості до навколофутбольних субкультур. Можна говорити, що в сучасних медіа існує дві основні стратегії щодо реакції на прояви футбольного фанатизму та футбольного хуліганізму [3]. Однією з найбільш розповсюджених є констатація конкретних фактів щодо подібних проявів, яка передбачає певний авторський коментар, що не має містити емоційних оцінок. Зазначимо, що ступінь емоційності подібних коментарів залежить від редакційної політики медіа та професійності окремих журналістів. Інший спосіб висвітлення проявів на-

вколофутбольних субкультур втілюється в сенсаційних заголовках і змісті, що мають на меті «наганяти жах» навколо певної футбольної події. Результатом цього процесу нерідко стає ескалація проявів футбольного хуліганізму та формування моральних панік у суспільстві, що призводить до маркування будь-яких навколофутбольних субкультур як маргінальних явищ, що позиціонуються як відхилення від нормальної дозвільної чи соціальної активності. Обидві стратегії формування медієвих дискурсів щодо навколофутбольних субкультур представлено в тій чи іншій формі в різних масмедіа в різний час, але за будь-яких умов засудження футбольного хуліганізму є нормою для переважної більшості європейських медіа. В сучасному європейському медієвому просторі фіксується зменшення уваги до подібних типів активності, одним із наслідків чого є зниження інтенсивності їхніх проявів [4].

На відміну від переважної більшості європейських навколофутбольних субкультур на постсоціалістичному та пострадянському просторі їхні прояви не обмежено суто футбольними рамками. Представники навколофутбольних субкультур у Польщі, Сербії, Хорватії, Угорщині, Болгарії та інших країнах Центральної та Східної Європи активно долучаються до різних форм суспільно-політичної активності.

Традиційно головною сферою подібних проявів є протестна активність. Проте існують й інші сфери. Так представники сербських та хорватських навколофутбольних субкультур активно долучались до добровольчих (парамілітарних) та регулярних озброєних формувань у ході військових конфліктів 1991-1995 рр. на території колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Найвідомішим із подібних формувань була Сербська добровольча гвардія (так звані «Тигри Аркана», серб. «Арканови тигрови») під керівництвом Желько Ражнатовича [5] – одного з лідерів белградського навколофутбольного об'єднання «Деліє»². З часом, у квітні 1996 р., це парамілітарне формування було розформоване, його учасники долучилися до лав сербської міліції та регулярної армії, а спецпідрозділ Сербської добровольчої гвардії, «Супер тигри», майже у повному складі увійшов до лав спецназу Департаменту Державної Безпеки Сербії, «Червоні Берети» (серб. «Црвене Беретке»).

2 У перекладі з сербської – герої. Неформальне об'єднання фанатів белградської «Цервени Звезди», яке сповідує антикомуністичну та націоналістичну ідеологію, остаточно сформувалося в результаті альянсу угруповань «Ред Дейвілз» («Червоні Дияволи»), «Зулу Воріорз» («Зулуські Воїни») та інших вболівальників у 1989 році. Сьогодні це об'єднання налічує значну кількість учасників та впроваджує активну навколофутбольну діяльність в Сербії та за її межами.

На більшості футбольних стадіонів екс-Югославії можна зустріти меморіальні таблички на честь загиблих у збройних конфліктах початку 1990-х років представників навколофутбольних субкультур.

Ще одним кейсом активного включення балканських футбольних фанатів та футбольних хуліганів до суспільно-політичного життя стала так звана «Бульдозерна Революція», яка призвела до повалення режиму Слободана Мілошевича. Представники сербських навколофутбольних субкультур активно долучилися до акцій громадянської непокори 2000-го року і стали однією з рушійних сил під час захоплення будівель парламенту Югославії та белградського телецентру, а також до всіх інших актів протистояння з представниками силових структур, а перехід на бік протестувальників згаданого раніше спецназу Департаменту Державної Безпеки Сербії пов'язують з позицією його командира, Милорада Улемека на прізвище «Легія» - члена «Деліє» та командира «Супер тигрів».

Не менш активними в громадсько-політичному контексті є представники польських навколофутбольних субкультур. За часів Польської Народної Республіки футбольні фанати та футбольні хулігани з різних клубів та міст в 1980-х роках активно долучалися до діяльності «Солідарності» не лише як профспілкового, а й як громадського руху. Найбільш активно в цей період проявляли себе представники навколофутбольних субкультур з Гданську, які долучалися до страйків та інших видів громадської непокори [6]. Водночас не менш активними були футбольні фанати та футбольні хулігани з Варшави та Шльонського воєводства. Протистояння з представниками силових структур протягом 1980-х років на польських стадіонах та навколо них не обмежувались лише футбольним контекстом чи порушенням норм громадського порядку, що певним чином впливало на суспільне сприйняття представників навколофутбольних субкультур як активної опозиції комуністичному режиму в Польщі [7].

Значний рівень інтеграції навколофутбольних субкультур, локальних та професійних спільнот зберігається в Польщі до сьогодні, що призводить до активного включення футбольних фанатів та футбольних хуліганів до різних форм протестної активності та громадянської непокори. Проте основною сферою громадянсько-політичної активності польських навколофутбольних субкультур став націоналістичний та право-консервативний рух. Регулярна участь у масових заходах різних політичних партій та громадських об'єднань зазначеного політичного спектру активно підтримується і відвідується переважною більшістю представників польських навколофутбольних субкультур.

Незважаючи на активну участь у суспільно-політичному житті згаданих вище національних навколофутбольних субкультур, в жодному з дискурсів (офіційному, медійному та повсякденному) на сьогодні вони не отримують схвальних чи позитивних оцінок. З одного боку, це пов'язане зі значним рівнем криміналізації навколофутбольних субкультур Центральної та Східної Європи, а з іншого – з регулярною реалізацією колективних насильницьких практик, що не може викликати суспільне схвалення.

Представники вітчизняних навколофутбольних субкультур долучалися до різних форм громадсько-політичної активності значно менше за своїх «колег» із постсоціалістичних країн. Подібні випадки мали ситуативний характер та не були масовими. Можна говорити про участь українських футбольних фанатів та футбольних хуліганів в акціях громадської непокори, мітингах, демонстраціях та сутичках з правоохоронцями в рамках кампаній протестів «Україна без Кучми» у 2000-2001 роках. Суттєве збільшення кількості, форм участі та географії представників навколофутбольних субкультур спостерігалось в ході «Помаранчевої революції» та пов'язаних з нею мітингах, пікетах, страйках та інших формах громадянської непокори не лише на майдані Незалежності в Києві, а й в інших великих містах України. Проте участь футбольних фанатів та футбольних хуліганів у зазначених подіях, з одного боку, не була такою масовою, як в Сербії, а з іншого – як і в Сербії, не набула широкого розголосу, тому жодним чином не вплинула на їхнє суспільне прийняття. З цього часу представники українських навколофутбольних субкультур почали активно долучатися до різних форм протестної активності. В першу чергу, це стосувалось відстоювання власних інтересів у взаємовідносинах з адміністрацією футбольних клубів та футбольними чиновниками Професійної футбольної ліги України, Української Прем'єр-ліги та Федерації футболу України. Про розкриття протестного потенціалу в контексті громадсько-політичної активності представників вітчизняних навколофутбольних субкультур можна говорити на прикладі подій навколо так званої «справи Павлюченків»³. Акції протесту та мітинги було організовано за ініціативи фанатів київського «Динамо» більш ніж в п'ятнадцяти містах України та за її межами. Протягом 2011-2013 років «Свободу Павліченкам» лунало з більшості вітчизняних трибун,

а банери з цим текстом різними мовами регулярно з'являлися на більшості європейських стадіонів. Основними факторами активізації дій з боку всіх національних навколофутбольних субкультур стали міліцейське свавілля та неправомірні, з погляду протестувальників, дії судової системи. Вже після «Революції Гідності», 24 лютого 2014 року, в результаті масових протестів під будівлею Верховної Ради Павліченків було визнано «політ'язнями» та прицьнято рішення про їхнє звільнення.

Можна стверджувати, що одним з результатів кампанії протестів «Свободу Павліченкам» стало підвищення рівня соціальної суб'єктності вітчизняних навколофутбольних субкультур. Подальше зростання громадсько-політичної активності представників зазначених субкультур пов'язане з визначальними для України подіями 2013-2014 рр. Саме під час «Євромайдану» було продемонстровано вже не потенціал, а високий рівень соціально-політичної суб'єктності цих субкультур [8]. Визнання футбольних фанатів та футбольних хуліганів як активних учасників «Революції Гідності» стало можливим завдяки їхній безпосередній участі в протестних акціях та формах громадської непокори не лише в Києві, а й в більшості регіонів та міст України, де вони стали одним з найбільш активних суб'єктів цих акцій. Проте принципові зміни в медійному та суспільному дискурсах щодо вітчизняних навколофутбольних субкультур пов'язані не стільки з їхнім активним залученням до протестних дій та зіткнень з представниками силових структур, скільки з консолідацією футбольних фанатів та футбольних хуліганів з ідеями «Євромайдану», досягненням на загальнонаціональному рівні домовленості щодо загальнофанатського перемир'я, долученням до інших форм громадянської активності, зокрема до участі в добровольчих та регулярних військових формуваннях та у волонтерській діяльності. Результатом подібних змін можна, з одного боку, вважати відмову від маркування будь-яких українських навколофутбольних субкультур як маргінального явища, а з іншого – активне використання відносно нової для вітчизняного медійного та повсякденного дискурсів номінації представників цих субкультур – «ультрас».

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що сьогодні, на відміну від попереднього зверхнього ставлення до «футбольних фанатів», у суспільній свідомості починає формуватися більш позитивне ставлення до вітчизняних «ультрас». Такі зміни у сприйнятті нашим суспільством навколофутбольних субкультур зумовлені, в тому числі, тим, що сьогодні переважна більшість їхніх дій в медійному просторі України отримує позитивну оцінку, стосовно ж негативних проявів, то вони

³ Справа за фактом вбивства (21.03.2011) судді Шевченківського районного суду міста Києва, Сергія Зубкова, яка набула значного резонансу після затримання та ухвалення рішення щодо вини Дмитра Павліченка та його старшого сина Сергія.

практично не висвітлюються. У цьому контексті важливо підкреслити, що принциповою відмінністю від згаданих вище навколофутбольних субкультур Центральної та Східної Європи і однією з ключових особливостей вітчизняного футбольного фанатизму та футбольного хуліганізму є досить низький рівень їхньої криміналізації. За таких умов може виникнути загроза надмірної героїзації та формування децю хибного образу українських навколофутбольних субкультур. З огляду на цю обставину, в межах наукового аналізу цих субкультур важливим є врахування всього набору практик, у тому

числі насильницьких, що, зокрема, регулярно реалізуються в рамках футбольного хуліганізму. Отже, подальші дослідження феномену вітчизняних навколофутбольних субкультур мають здійснюватися з урахуванням суспільно-політичного контексту, який в умовах сучасної України перебуває у стані перманентних змін, соціальної бази цих субкультур, яка також зазнає постійної трансформації, та тих практик, що актуалізуються як змінами, що відбуваються в суспільстві, так і соціально-психологічними характеристиками та ціннісними преференціями учасників навколофутбольних об'єднань.

Література:

1. Артёмов П.М. Особливості становлення та розвитку вітчизняних навколофутбольних субкультур / П.М. Артёмов // Український соціум: соціологія, економіка, політика: Науковий журнал. – №3 (58). – К., 2016. – с.33-41.
2. Redhead S. The sporting life: The realism of the Football Factory / S.Redhead // Soccer and Society. - №8(1), 2007. – pp.90-108
3. Frosdick S. Marsh P. Football hooliganism / S.Frosdick, P.Marsh – London: Willan Publishing. 2005 – 224 p.
4. Artomov P. Football hooliganism in the media space: European and Domestic context / P.Artomov // Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods. - №. 36, - 2016. - pp. 92 – 95
5. Цриянович Ж. Война в Хорватии и Боснии: Жизнь и смерть Аркана / Ж.Цриянович // Дани (Сараево). - №138, - 2000. - 21.01
6. Olkiewicz J. Lechia Gdańsk, «Solidarność», pielgrzymki. Obszerny wywiad z ks. Wąsowiczem [Electronic resource] / J. Olkiewicz - Access mode: <http://weszlo.com/2015/02/06/lechia-gdansk-solidarnosc-pielgrzymki-obszerny-wywiad-z-ks-wasowiczem/>
7. Nawrocki K. Władza wobec kibiców. Jak obchodzono się z fanami piłki za komuny [Electronic resource] / K. Nawrocki - Access mode: <http://historia.trojmiasto.pl/Wladza-wobec-kibicow-Jak-obchodzono-sie-z-fanami-pilki-za-komuny-n51410.html>
8. Артёмов П.М. Громадянська непокоора як контекст для навколофутбольних субкультур / П.М.Артёмов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія теорія методи» - №1148 – 2015 – с.100-103